

O‘ZBEK MUMTOZ ADABIYOTIDA AYOL OBRAZINING EVOLUTSION TADRIJI

Nodira Xolikova

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o‘zbek tili va adabiyoti universiteti doktoranti, f.f.n.

ANNOTATSIYA

Maqolada ayol obrazining poetik takomili o‘zbek mumtoz adabiyoti, xususan, Alisher Navoiy yaratgan ayol qahramonlar misolida tahlil qilindi va ayrim umumlashma xulosalar keltirildi.

Kalit so‘zlar: Momo Havvo, Niso, Enten Djillis, Saroymulxonim, Kanyo, Shirin, Bilqisi soniy – Xadichabegim.

ABSTRACT

The article analyzed the poetic evolution of the female image on the example of Uzbek classical literature, in particular, female characters created by Alisher Navoi, and made some generalizations.

Keywords: Eva, Niso, Enten Djillis, Saroimulxonim, Kanyo, Shirin, Bilkisi soniy – Khadichabegim.

Ayol go‘zalligi, jozibasi, boy ma’naviy olami shoir va yozuvchilarni hamisha ilhomlantirgan. Buyuk nemis faylasufi I.Kant har bir davrning o‘ziga xos qiyofasi borligini yozganida benihoya haq edi. Uning ahamiyati shundaki, davr taraqqiyoti ayollarning intellektual darajasi bilan belgilanishidir. Uning fikricha, ayol kishi har qanday taraqqiyot shakli mavjudligining mezoni va asosidir. Yer yuzida jamiyat shakllanib, adabiyot deb atalgan hodisa vujudga kelgandan beri uning negizida boqiy mavzu – muhabbat va u bilan bog‘liq holda ayol obrazi markaziy o‘rinlardan birida turadi.

Insonning yaratilishi haqidagi manbalarda yozilishicha, Haq taolo Odam alayhissalomning chap qovurg‘asidan Momo Havvoni yaratgani, husnni yuz hissaga bo‘lib, to‘qson to‘qqizini Havvoga bergani va Hazrat Odam Havvoga “ko‘p rog‘ib (rag‘batli, moyil)” bo‘lganini o‘qir ekanmiz [Рафғузий, 2018: 21], Olmoniyalik mashhur shoir Iogann Volfgang Gyotening ushbu misralari har bir mo‘min kishi o‘z vujudini qanday ehtiyot qilsa, ayolini ham shunday ehtiyot qilmog‘i, nazokatu nafosat bilan, latofatu muruvvat bilan munosabatda bo‘lmog‘i kerakligini anglaymiz:

Ayollarga zulm o‘tkazma, bo‘lma toshbag‘ir,

*Ular qiyshiq qovurg‘adan yaralgan, axir.
Netsin, Olloh yaratibdi ularni shundoq,
Sinib qolar to‘g‘rilashga uringaning choq.
O‘z holiga qo‘ysang – battar qiyshayadi ul,
Odam o‘g‘li, o‘zing tanla, qay biri ma‘qul.
Muruvvat qil, senga qarshi qilsalar-da jang,*

Yaxshi emas, sinib qolsa bitta qovurg‘ang’ [Жумаев: 11]

Zero, Qur‘oni karimda “Niso” (“Ayollar”) nomi bilan alohida sura nozil qilingani ham Islom dinida xotin-qizlarga ehtirom ayri-ayri bo‘lganini ko‘rsatadi. Surada ayollarga tegishli barcha hukmlar, ularning huquqlari, zimmalaridagi burch-vazifalariga maxsus urg‘u berilgan. “Insoniyat Islom dini kelgunga qadar ayol kishi haqida katta xato tasavvurda va ahmoqona munosabatlarda edi. Avvalgi suraning tafsirida birmuncha aytib o‘tganimizdek, xususan, g‘arb xalqlari orasida ayol kishi haqida bo‘hton nazariyalar to‘qilgan edi. Ya‘ni, ayol kishi shaytonning malayi bo‘lib, erkak kishini yo‘ldan ozdirish uchun yaratilgan, degan fikr hukm surgan. Shuning uchun ular ayol kishini ko‘rishni ham istamas, undan shaytondan qochganday qochar, ayol kishiga ko‘zlari tushib qolsa, tavba qilishga shoshilar edilar. Shu davrda Ovrupada odam ko‘paymay qolgani hammaga ma‘lum. Eng achinarlisi, hozirda ayollarning homiyligini va ularning ozodligining garovdorligini da‘vo qilayotgan Ovrupada bir vaqtlar ayol o‘zi aslida kim ekanligini «aniqlash» uchun maxsus anjuman ham o‘tkazilgan. Bu yig‘in ayolni «erkak xizmatiga yaratilgan maxluq», deb qaror chiqargan. Islom dini bu taxlit bid‘at va xurofotlarning barchasini barbod etib, ayolning teng huquqli inson ekanini, uni ham Alloh yaratganini, erkakka juft qilganini, ikkovlaridan ko‘plab erkagu ayollarni taratilishini e‘lon qilgan” [Шайх Мухаммад Содик Мухаммад Юсуф, 2011: 269].

Manbalar o‘rta asrlarda ayollarga og‘ir bo‘lganini ko‘rsatadi. “Evropada qiz bolani har qanday o‘tkinchi yo‘lovchi joduda ayblashi mumkin edi. XIV asrdan XVIII asrgacha bo‘lgan davrda Yevropada “jodugar”likda ayblanib, taxminan 40-50 mingta inson olovda yoqib yuborilgan. Ularning ko‘pchiligini esa xotin-qizlar tashkil qilgan. 1613 yili Niderlandiyada mashhur Rumor sudi bo‘lib o‘tdi va unda butun Yevropada misli ko‘rilmagan darajada ko‘p “jodugar”lar yoqib yuborildi. Birinchi bo‘lib gulxanga yangi tug‘ilgan chaqaloqlarni la‘natlashda ayblangan doya ayol Enten Djillis tashlangan va shunga o‘xshash bir qancha yolg‘on ayblovlar bilan jami 63 nafar ayol olovda yondirildi. Bundan tashqari johiliya davrida ham ayollarga nisbatan g‘oyatda yomon munosabatda bo‘lingan. Yangi tug‘ilgan qiz farzandlar tiriklayin ko‘milgan. Ayollarning hech qanday huquq va erkinliklari bo‘lmagan, ularga past nazar bilan qaralgan» [Karimova]. Islomga qadar mavjud bo‘lgan ko‘plab taraqqiy etgan mamlakatlarda

ayollarning huquqlari cheklangani kuzatiladi. Bular jumlasiga Yaponiya, Xitoy, Misr, Rim, Hindiston kabi davlatlarni kiritish mumkin [Абдуллаев, 2008: 569-575].

Mavzuga tegishli qator tarixiy kitoblar butun dunyoda ayol kishining jamiyatdagi o‘rniga past nazar bilan qaralib, qadr-qimmatsiz, haq-huquqlari toptalgan, erki va huquqi o‘z qo‘lida bo‘lmagan kimsa kabi noto‘g‘ri baho berib kelinganiga guvohlik beradi. Buning sababi insonlarda ilm yo‘qligi edi. Vaholanki, dinning mohiyatini anglash – tinchlik va to‘g‘ri munosabatlar garovidir.

Aynan Islom kirib kelishi bilan xotin-qizlarning haq-huquqlari erkaklar bilan tenglashdi. Ayollik maqomi yuksaldi. Ilk xalifalik davrida ayollar e‘tiborli rutbalarda bo‘lishgan, biroq keyinchalik ular siyosiy, iqtisodiy, madaniy hayotdagi faol ishtirokidan uzoqlashib, faqat uy va oila ishlari bilan cheklanib qolgan [Балтанова, 2016: 224-229].

Aslida, ayol kishi ishlamasligi, ta‘lim olmasligi, ijtimoiy faoliyat yuritmasligi kerak degan qarashlar mutlaqo islomga yot. Gap shariatga ko‘ra ayollar haq-huquqlariga amal qilinishida. Ko‘pchilik tenglik va bir xillik tushunchalarini adashtirishadi. Ayollarning huquqlari erkaklar bilan tenglashtirilgan, lekin bu degani aslo bir xil degani emas. Islom ayol kishining jamiyat oldida teng huquqli bo‘lishini talab qiladi. Musulmon ayolining o‘rni va maqomi, burchi, huquqi va erkinliklari Qur‘oni karim va Hadislarda aniq ko‘rsatib qo‘yilgan.

Sohibqiron Amir Temur saroyiga elchi bo‘lib kelgan kastiliyalik Klavixo Ryui de Gonzalesning o‘z “Kundalik”larida Bibixonim haqida to‘xtalib, uni “Kanyo” deb ataydi. O‘sha safari vaqtida saroyda o‘tkazilgan rasmiy marosimda Saroymulxonimning ishtiroki, malikaning tashqi ko‘rinishi, liboslarini tasvirlab, uning Suriya va Eron podshohi Axinxon (Sulton Qozonxon)ning qizi ekani haqidagi ma‘lumotlar yozib qoldirgan [Жабборов]. Zero, Temuriylar Renessansi, xususan, xonimlarga xorijlik mualliflarning ahamiyat qaratishi, qiziqishlari, birmuncha xolis fikr-mulohazalari albatta qimmatlidir. Shu o‘rinda mashhur sayohatchi olim Ibn Battutaning XIV asr birinchi yarmida yashagan turk ayollari hayotiga oid ma‘lumotlari diqqatga sazovor. Sayyoh Anatoliya, Oltin O‘rda, Markaziy Osiyo kabi mamlakatlarda uchratgan ayollarni ko‘rib, goh taajjubda, goh hayratda qolib shunday yozadi: “Turk xalqlari orasida ayollarga hurmat-ehtirom juda yuksak. Ular erkaklardan ham ko‘ra balandroq mavqega ega. Bozorga chiqqan ayolga o‘zining eri hamrohlik qilib borar ekan, ko‘rgan odamlar erkaklarni ayolning quli sifatida qabul qilishadi” [Py Жан-Поль]. Darhaqiqat, u paytlarda hamma joyda ham musulmon ayollari yuzlarini yopishmagan. Xususan, turk va mo‘g‘ul jamiyatida ayollarning yurish-turishlari, mavqei boshqa davlatlarnikiga nisbatan ancha erkin bo‘lganini ko‘p manbalar tasdiqlaydi [Елуелова]. Ko‘chmanchi turkiy xalqlar ayol kishining qudratiga shak-shubhasiz ishongan. Garchi oila boshlig‘i erkak kishi bo‘lsa-da, erkakning sha‘ni va g‘ururi ayolning

zimmasida bo‘lgan. Professor Q.Yo‘ldoshev ta‘biri bilan aytganda, “... o‘zbek qizlari minglab yillar davomida o‘zi va yaqinlarining orini saqlashni eng yuksak a‘mol sanaganlar” [Йўлдошев].

O‘zbek mumtoz she‘riyatida ham xotin-qizlar obrazi alohida ahamiyatga ega bo‘lib, eng kichik lirik janr – farddan tortib, katta epik asar – masnaviy-dostonlargacha ayol obrazi yuksak pardalarda tarannum etilgan. O‘rta asrlarning eng zabardast mutafakkiri, so‘z mulkinging sultoni Alisher Navoiy hayoti va ijodiy faoliyatida oila, ona, ayollar masalasiga nihoyatda jiddiy va samimiyat bilan yondashilgan. Uning lirik asarlarida yor obrazi orqali tarannum etilgan nozik xilqat sohibalari o‘z go‘zalligi, vafu-sadoqati, ayrim o‘rinlarda jafokorligi va sitamkorligi bilan o‘ziga xos timsol darajasiga ko‘tarilgan:

*Qosh birla, ko‘zing yaxshi, yonog‘ing yaxshi,
Yuz birla so‘zing yaxshi, dudog‘ing yaxshi,
Eng birla menging yaxshi, saqoqing yaxshi,
Bir-bir ne deyin, boshdin to oyoqing yaxshi.*

Adibning “Xamsa” tarkibidagi dostonlarida ham xotin-qizlar timsoli yuksak pardalarda kuylangan. Navoiy xayol ko‘zgidagi ideal ma‘shuqani Shirin obrazida mujassamlashtiradi. “Navoiyning Shirini juda oliyjanob qiz. U Farhodning samimiy muhabbatini qadrlaydi va unga o‘zi ham oshiq bo‘ladi. Shirin Farhodning kimligini bilmagani holda unga ko‘ngil qo‘yar ekan, podshoh Xusravni oddiy toshtarosh hunarmanddan baland qo‘ymaydi. Farhodning vafotini eshitib, qattiq qayg‘uradi, Xusrav va uning padarkush farzandi Sheruyaga xotin bo‘lganidan Farhodga sodiqligicha halok bo‘lishni afzal ko‘radi” [Навоий].

N.Komilov “Tasavvuf” kitobida ta‘kidlashicha, Shirin Navoiyning dostonida Yaratganning mazhari sifatida namoyon bo‘ladi. Uning pok surati va siyrati Haq zotida fano bo‘lgan pokiza Farhodni o‘ziga butkul shaydo, ishqiga giriftor etgan edi:

*Ko‘rub Shirinni hayrat lol qildi,
Taajjub bir yo‘li behol qildi [Комилов].*

Shirin obrazining genezisi ko‘zdan kechirilsa, ko‘plab manbalar uning tarixiy shaxs bo‘lganini tasdiqlaydi. Avvalo xalq og‘zaki ijodi, so‘ngra Firdavsiyning “Shohnoma”sida, Nizomiy, Dehlaviy va Navoiylarning “Xamsa”sida bosh qahramonlardan biri bo‘lgan Shirin obraziga turli xalqlar turlicha yondashgani ravshanlashadi.

Tarixiy haqiqatga ko‘ra, Xusravning mahbubasi Shirin obraziga hamma davr shoirlari ham birdek munosabatda bo‘lmaganlar. XII asrda yashagan Saljuqiyalar davlatining vaziri Nizomulmulk Xusrav va Shirin sarguzashtini mashhur qissa, deb tilga olsa-da, “Siyosatnoma” kitobida Shiringa salbiy nazar bilan qaraydi: “Xusrav Shiringa shu darajada muhabbat bog‘lagan ediki, unga hatto hokimiyatning ixtiyorini berib qo‘ygan edi. U nima desa, shuni bajarishga

tayyor edi. Lekin Shirin behayolik yo‘liga kirib ketdi va Xusravdek bir shoh huzurida turib, Farhodga ko‘ngil qo‘ydi”. Shiringa saroy shoirlari kinoya, istehzo, hatto nafrat bilan qaraganlar. Lekin ora-sira uchrab turgan bunday munosabatlar Shirin haqidagi an’anani yo‘q qilib yuborishga qodir emas edi. Shirin obrazi og‘zaki ijodda ham, yozma adabiyotda ham, ko‘pincha, sadoqatli yor timsolida gavdalantirilgan.

Ozarbayjonlik olim S.Shixiyeva 2021 yili ilmiy jamoatchilikka taqdim etgan “Shirin turkligi bilan faxrlanadi. Nizomiyning “Xusrav va Shirin” asari asosida” nomli maqolasi Shirin obrazi genezisi haqida yangi fikr va qarashlarni tug‘dirdi. Maqolada keltirilishicha, Nizomiy “Xusrav va Shirin” dostonining ko‘p nuqtalarida Shirinning milliy o‘ziga xosligiga goh ochiq, goh imo-ishora tilida e’tibor qaratadi. Ulardan biri shu paytgacha tadqiqotchilar e’tiboridan chetda qolgan arman Shirinning ko‘chmanchi turmush tarzidir. Nizomiy qahramoni – Shirin xolasi hukmronlik qilgan o‘lka ahlining hayot yo‘li ham, Shirin hayoti ham ko‘chmanchi turklar hayotiga mos tarzda tasvirlangan. Asarda asli, turkligidan g‘ururlanish faqat Mehinbonu nutqida emas, Shirinning turkiyligini ifodalashda ham ko‘rinadi. Qizig‘i shundaki, Nizomiy o‘zi Shirin bilan bog‘liq holda qo‘llagan “turk” so‘zida o‘xshatishlarning takrorlanishiga yo‘l qo‘ymaydi. “Shirinning Xusravga javobi” deb nomlangan bobda Shirin “noz qilishni bilmaydigan turk yo‘q”, “yuragi bilan ov qilgan turk bor”, “ko‘zlari mast turklardek” deydi va “Men arab tilini bilmaydigan turk emasman” kabi jumlar uchraydi. Ko‘rinib turibdiki, Nizomiy Shirinning turkiy kelib chiqishi haqida tizimli surat yarata olgan. Bu jihat shoir o‘z qahramonining turkiyligini o‘zi bilan bog‘liq har bir detal (qarindoshlik, do‘stlik, hurmat so‘zlari, tashqi ko‘rinish, turmush tarzi va hokazo) orqali o‘quvchiga singdirganligini tasdiqlaydi [Шихеева].

Alisher Navoiy yaratgan Shirin obrazi esa benihoya go‘zal, axloqiy jihatdan mukammal, chin sevgi qahramonidir. Shirin uchun saltanat, podshohlik nasabi emas, chin insoniylik muhim. U oliy insoniy fazilatlar egasi bo‘lgan zotning shaydosidir. Ana shunday olijanob inson Farhod edi. Shirin Farhoddek kamolot timsoliga munosib mahbubadir. Shirin Farhodning vafotini eshitgach, mahbubining hijroniga chiday olmay hayot bilan vidolashadi.

Alisher Navoiy Shirin haqidagi tarixiy-rivoyaviy manba va an’analar bilan yaqindan tanish bo‘lganini uning “Tarixi muluki Ajam” risolasi tasdiqlaydi. Muallif dostonning yangi g‘oyaviy-estetik mohiyati, rejasi, voqea va obrazlar silsilasi munosabati bilan an’anaviy Shirindan chekinadi ham. Uning Shirini rivoyat va afsonalardangina emas, balki salaflarining “Xamsa”larida tarannum etilgan obrazdan ham katta farq qiladi. U Xusravning qallig‘i emas, balki mehnatkash va ijodkor Farhodning sevikli yori, u “sut arig‘i”ning emas (bu Shirinning ma’naviy olamini xiyla chegaralab qo‘ygan bo‘lar edi), balki el-yurtga “hayot” va “najot” bag‘ishlagan “Nahr ul-hayot” va “Bahr un-najot”ning tashabbuskorlaridan biri (Xalq

afsonalarining ko‘pchiligi ham Shirin faoliyatini suv bilan, ariq ochish bilan bog‘laydi). Shirin xalq eposlaridagi jasoratli va oqila qizlarni eslatadi.

S.Erkinovning qiyoslashlariga ko‘ra, Mir Alisher Navoiy va Orif Ardabiliy dostonlaridagi Shirin obrazi bir-biriga yaqin. Bu, Navoiyning Orif Ardabiliy dostoni bilan tanish bo‘lish-bo‘lmasligidan qat’i nazar, xalq ijodiyotida Shirin haqida qadimiyroq an’anaviy rivoyat va afsonalardan farq etuvchi yangi asarlar ham vujudga kelgan, Navoiy ham, Orif Ardabiliy ham shunday asarlardan ilhomlanib, ulardan ijodiy foydalangan, deb faraz qilmoqqa imkon beradi. Darhaqiqat, Shirin nomi bilan bog‘liq ko‘pgina rivoyat va afsonalar bor. Qahramonni o‘z yurti bilan bog‘lab ko‘rsatish xalq ijodiga xos an’analardan biri. Shunga muvofiq, Shirin xalq asarlarida turli elatga mansub qilib tasvirlanadi, ayrim qishloqlar, binolar, soylar, chashmalar va boshqalar uning nomi bilan ataladi. Ammo shu atamalar asosida Shirin “tarixi”ni tiklashga intilish, shubhasiz, foydasiz, natijasiz bo‘lur edi. Chunki Shirin allaqachonlar yakka shaxslikdan chiqib obrazga, go‘zallik, sadoqat, aql-iroda timsoliga, xalqning suv haqidagi g‘oyasi va orzusi tajassumiga aylanib, had-hududni kechib o‘tgan edi. Navoiyning bahosiga ko‘ra, Farhod va Shirin muhabbatidek pokiza sevgini falak o‘zi paydo bo‘lgan fursatdan beri hanuzgacha ko‘rmagan edi.

Zotan, Shirin timsoli O‘rta asrlar Sharq adabiyotining eng mashhur obrazlaridan biri bo‘lib, yildan yilga, asrdan asrga, xalqdan xalqqa o‘tgan sayin sayqallashib, poetik takomilga erishib bordi. Tarixiy obraz sanaluvchi Shirin sof va pokiza ishq timsolidan ilohiy mazhar darajasiga yetishdi. Alisher Navoiy yaratgan Shirin obrazi ayni shunday kamolot va ilohiy ishq timsolidir.

Adib asarlaridagi bir qator tarixiy shaxslar, xususan, Alanquva, Zoli zar, Halima ona, Bilqisi soniy – Xadichabegim timsollari ham muallif niyati va badiiy mahoratining hosilasi o‘laroq adabiyotdan o‘rin olgan. “Xamsa”ning to‘rtinchi dostoni “Sab’ayi sayyor”da Xadichabegim madhi keltirilgan. Hadichabegim Sulton Husayn Boyqaroning e’tiborli rafiqasi bo‘lgan. Shoir Xadichabegim ta’rifida talmeh va tashbehga murojaat etadi:

Ham Sulaymoni ahdg‘a hamdam,

Hamdamu hamnishinu munis ham.

Baytda Sulaymoni ahd talmehida Husayn Boyqaro nazarda tutilgan, Xadichabegim uning eng yaqin do‘sti, hamsuhbati, maslahatchisi ekaniga ishora.

Chin Sulaymong‘a yor erur ne ajab,

Anga Bilqisi soniy o‘lsa laqab.

Boz ustiga, Xadichabegimni “Bilqisi soniy”, ya'ni ikkinchi Bilqis deb ulug'laydi. Ma'lumki, Qur'oni karimda zikri kelgan Bilqis – Sulaymon payg'ambarning suyuqli xotini. Boshqa o'rinlarda ham Hadichabegim Sorai Uzmo, Xadichai Kubro deya sharaflangan.

Sharq mumtoz adabiyoti g'oyalarning teranligi, obrazlarning chuqur ishlangani bilan ajralib turadi. Tekshirishlarimizga ko'ra, ayol obrazi, ayol xarakteri ham muayyan asarda, doston yoki she'rda asrlardan asrlarga o'tib, o'sha davr va zamon talabiga ko'ra, mansub avlodning dunyoqarashi va sajjiyasiga ko'ra, shuningdek, muallifning niyatlariga, iqtidoriga qarab ham takomillashib boravergan.

Xotin-qizlar obrazining ilk genezisi “Qur'oni karim”dagi Zulayho, Zaynab, Bilqis va Namil kabilar bilan boshlanar ekan, o'zbek mumtoz adabiyoti davridan to hozirgi kunga qadar yaratilgan ayollar obrazini birlashtirib turadigan jihat shuki, unda turkiylikka xos jasoratu qat'iyat bilan musulmalikka xos itoatu hayoning uyg'unlashgan. Eron Ahamoniylar podshosi Kayxusravga qarshi kurashgan massaget qabilasining jasur malikasi Tumaris, mo'g'ul bosqinchilariga qarshi o'g'li Jaloliddin Manguberdi oldida so'nggi nafasigacha turgan Oychechak Xotun, ko'pchilik temuriy shahzodalarni tarbiya qilgan tadbirkor malika Saroymulxonim, Zahiriddin Muhammad Boburga barcha yurishlarida, eng og'ir vaziyatlarda hamrohlik qilgan fidoyi ona Qutlug' Nigorxonim, Amir Umarxonning fozila ayoli, o'g'illariyu nevaralari bilan birga qatl etilgan Nodirai Davron, Marg'ilonning ko'plab shoira qizlariga ustozlik qilgan Jahon otin Uvaysiy, Oloy malikasi nomi bilan tanilgan, rus bosqinchilariga qarshi mardona kurash olib borgan, rus generallarini muzokaraga chaqira olgan Qurbonjon dodxoh kabi momolar qoni oqayotgan turkiy xalq hech qachon dushmanga bo'yin egmagani, taslim bo'lmagani, ayollar ham erkaklar qatori bir safda turib janglarda ishtirok etgani [Ўлжаева]o'zbek xotin-qizlarining mard va jasur ajdodlari borligi isbotidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Абдуллаев М.А. Правовое положение женщины в исламе // Актуальные проблемы российского права. 2008. № 3.
2. Алишер Навоий: қомусий луғат. – Т.: Шарқ НМК, 2016.
3. Балтанова Г.Р. Женский исламизм – феномен XXI века // Вестник экономики, права и социологии, 2016, № 1.
4. Комилов Н. Тасаввуф. – Т.: Movarounnahr-O'zbekiston NMIU, 2009.
5. Рабғузий Носируддин. Қиссаси Рабғузий. Нашрга тайёрловчи ва изоҳлар муаллифи Б.Абдушукуров. – Т.: Ёшлар нашриёт уйи, 2018.
6. Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Тафсири Ҳилол. – Т.: Hilol nashr, 2011.

Elektron manbalar ro‘yxati:

7. Karimova Sh. Badiiy asarlarda ayollik ibрати. Scientific Progress, Volume 2 / Issue 1 / 2021
<https://cyberleninka.ru/article/n/badiiy-asarlarda-ayollik-ibrati/viewer>
8. <https://cyberleninka.ru/article/n/zhenskiy-islamizm-fenomen-hhi-veka/viewer> / Балатанова Г.Р. Женский исламизм - феномен XXI века.
9. <https://zarnews.uz/vo1> // Жабборов Р. Бибахоним қабрини нега очишган?
10. <https://www.facebook.com/groups/246149995752425/posts/655182868182467/> // Клавихо “Кундалик”ларидан
11. <https://biography.wikireading.ru/78575> // Ру Жан-Поль. Женщины.
12. http://www.dunyouzbeklari.com/?p=63409&fdx_switcher=true&replytocom=12122 // Жумаев Б. Аёл – иқбол – истиқбол... (3-қисм)
13. <https://ozattar.kz/ru/material/view?id=15741> / Елеулова А.А. Положение женщины в золотоордынской цивилизации.
14. http://www.dunyouzbeklari.com/archives/9694?amp%3Bfdx_switcher=true // Йўлдошев Қ. Ўзбек аёлининг маънавияти.
15. https://edebiyatqazeti.az/news/science/7931-turkluyu-ile-qururlanan-sirin-nizaminin-xosrov-ve-sirini-esasinda?fbclid=IwAR0NO0iYRF4H_r3eRGQeH5Bbcq44m0RtN190v99e7fqYKOBLV5rCgPIE5SU // Səadət Şixiyeva. [Türklüyü ilə qürurlanan Şirin. Nizaminin "Xosrov və Şirin"i əsasında.](https://edebiyatqazeti.az/news/science/7931-turkluyu-ile-qururlanan-sirin-nizaminin-xosrov-ve-sirini-esasinda)
16. <https://www.facebook.com/groups/246149995752425/posts/416658868701536/> // Ўлжаева Ш. Юртимизда ҳарбий аёллар тарихи ҳақида.